

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОМИСЛОВИХ АГЛОМЕРАЦІЙ КРАЇН СВІТУ

Розглянуті основні підходи до класифікації промислових агломерацій країн світу. Запропонована класифікація промислово-агломераційних утворень світу за функціонально-структурними та територіально-структурними ознаками.

The general approaches to classification of world industrial agglomerations are disclosed. The classification of world industrial-agglomeration formations based on both functional-structural as well as territorial-structural features is proposed.

Вступ. Актуальність теми. Різноманітність природних, економічних, соціальних, політичних, розселенських, демографічних, комунікаційних та інших умов, в яких розвиваються промислово-агломераційні утворення країн світу, зумовлюють об'єктивну тенденцію до зростання їх неоднорідності та широкою диверсифікації за рядом суттєвих ознак. Тому глибоке пізнання сутності процесів промислового агломерування неможливе без детального упорядкування і систематизації промислових агломерацій світу на основі чітко розробленої класифікації. При цьому необхідно виявити, які критерії і ознаки повинні бути покладені в основу виділення промислових агломерацій при їх групуванні у класи, які з них будуть виступати провідними і універсальними, а які допоміжними і другорядними. Адже, промислові агломерації можуть відрізнятися за загально-цивілізаційними умовами формування, генезисом, за характером впливу агломераційних факторів, за профілем і спеціалізацією, морфологією, а також за особливостями перерозподілу функцій і взаємовідносин центру і периферії та їх структурними ознаками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класифікацію локальних промислових комплексів та вузлів проводили багато вчених. Зокрема, заслуговують особливої уваги праці М. М. Колосовського, П. М. Алампієва, О. І. Шаблія, М. М. Паламарчука, А. Т. Хрущова, М. Д. Шаригіна, С. І. Іщука, В. І. Захарченка та ін. Однак, комплексна типологія промислових агломерацій ще детально не проводилась.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, об'єктом даного дослідження обрано промислові агломерації країн світу, а предметом – наукові підходи до їх класифікації. Метою даного дослідження є розробка типології промислових агломерацій країн світу, а завданнями – аналіз попереднього досвіду класифікації локальних промислових утворень, вузлів та міських агломерацій світу, розробка критеріїв виділення та виокремлення окремих типів світових промислових агломерацій.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що детальної спроби класифікації промислово-агломераційних утворень світу ще не проводилось. Виробничі (промислові) агломерації виділялись лише як окремий тип територіально-виробничих комплексів в рамках їх загальної типізації, що була детально розроблена в працях М. М. Колосовського, П.

М. Алампієва, Є. П. Маслова, А. Г. Омаровського, Є. Д. Сілаєва, І. В. Нікольського, О. І. Шаблія, М. І. Шрага, М. М. Паламарчука, А. Т. Хрущова, М. Д. Шаригіна, С. І. Іщука, В. І. Захарченка та ін.

Узагальнюючи їх попередній досвід, слід виділити декілька головних ознак, за якими може здійснюватись типологія промислових агломерацій, поділивши їх умовно на функціонально-структурні та територіально-структурні. До функціонально-структурних ознак промислових агломерацій можна віднести тип суспільної формації в якій розвиваються агломерації (індустріальний, постіндустріальний), приналежність до агломераційних утворень певної групи країн із специфічними особливостями господарського розвитку (перехідної економіки, нової індустріалізації, інші індустріально-аграрні, західноєвропейські, північноамериканські, азіатсько-тихоокеанські та австралійські), ступінь зрілості агломерації (історично сформовані і ті, що формуються під впливом різних факторів), умови та фактори їх формування (на основі природних ресурсів, праці, капіталу, інновацій та інформації і їх комбінації), провідні галузі промислової спеціалізації (гірничодобувна промисловість, металургія, машинобудування, електроніка, хімія, легка і харчова промисловість та їх комбінації). До територіально-структурних (морфологічних) ознак промислових агломерацій відносяться тип ядра (моноядерні, поліядерні), характер розвитку агломерованої зони (одновекторний, бівекторний, полівекторний), а також особливості процесів урбанізації, що проявляються у формуванні міст різної людності в агломерованій зоні тяжіння (великі, середні, малі міста).

Отже, в рамках функціонально-структурних ознак, слід розрізняти агломерації, що розвиваються в індустріальному та постіндустріальному суспільстві. В рамках індустріального типу промислових агломерацій світу можна виділити три підтипи: країн перехідної економіки, нової індустріалізації та інших індустріально-аграрних країн. Агломерації країн перехідної економіки сформувались в колишньому СРСР, а також в державах Східної Європи та в Китаї. Їх основними рисами слід вважати відносно високий ступінь зрілості агломераційних утворень, збереження спеціалізації на галузях добувної промисловості та матеріало- і енергоємної обробної промисловості, розвиток низькоінноваційного машинобудування, низький рівень впровадження ринкових механізмів господарювання, недостатню відкритість до процесів міжнародної інтеграції, низькі показники концентрації капіталу (в тому числі і іноземного), збереження державної монополії як в стратегічних галузях промисловості так і в деяких інших галузях, що не розраховані на короткотермінові підприємницькі цілі.

Промислові агломерації нових індустріальних країн розвиваються в Південно-Східній Азії (азіатські „дракони”) та в Латинській Америці (Бразилія, Аргентина, Венесуела та ін.). Вони ще остаточно не сформувались, тому зарано говорити про них, як про промислово-агломераційні утворення у класичному розумінні. Узагальнюючими

рисами для них виступають: високий рівень інноваційності та експортної орієнтованості виробництва, скорочення частки видобувних та сировинно-і енергоємних галузей промисловості, залучення значних ресурсів капіталу, переважно за рахунок ТНК та іноземних інвесторів, наявність дешевої робочої сили, відносно низька вартість землі та інших природних ресурсів.

Промислові агломерації інших індустриально-аграрних країн виникають переважно в тих регіонах світу, що лише нещодавно стали на шлях стрімкого індустриального розвитку. Такими є деякі держави Азії (Туреччина, Індія, Пакистан тощо) та країни Південної Америки (Уругвай, Чилі тощо). Їх промислово-агломераційні утворення характеризуються значним розвитком добувної та низькоінноваційної обробної промисловості. Частка новітніх технологій та виробництва, орієнтованого на іноземні інвестиції, зростання міжнародної активності (в рамках ТНК) і особливості висококонцентрованого соціального середовища, поки що залишається незначною.

В країнах з перехідною економікою слід розрізняти агломерації, господарство яких сформувалось історично та ті, що зазнали істотних трансформацій під впливом ринкових механізмів розвитку. Агломерації першого підтипу виникли навколо потужного ядра (ядер), що являє собою здебільшого історичне місто, або групу міст ранньої індустриалізації, які характеризуються сформованими, диверсифікованими зв'язками на основі глибокого поділу та інтеграції праці. Вони володіють здебільшого застарілою індустриальною базою (що концентрується здебільшого в ядрі агломерації), низькоефективною та сировинно-і енергоємною структурою виробництва, яка залишилась у спадок від радянських часів і характеризуються переважанням крупних неінноваційних підприємств як в центрі, так і на периферії.

Агломерації що перебувають в стадії трансформації галузевої і територіальної структури під впливом ринкових відносин відносяться до динамічних міжнародно-орієнтованих промислових утворень, вони розвиваються за рахунок недержавного капіталу, на засадах підприємницької ініціативи, залучення інвестицій (переважно, іноземних), формування конкурентного середовища, кредитно-фінансової і банківської системи та ринкової інфраструктури.

Країни нової індустриалізації перебувають лише на початкових стадіях розвитку промислових агломерацій. Незважаючи на те, що агломерування населених пунктів розвивалось в цих державах вже давно (починаючи з 80-х років ХХ ст.), аналогічні процеси у промисловому виробництві, пов'язані із формуванням специфічного агломераційного ефекту, виникають лише останнім часом. Саме тому, серед промислових агломерацій нових індустриальних країн можна виділити лише ті, що наразі формуються під впливом індустриалізації і ТНК. Формування агломераційного ефекту в нових індустриальних країнах пов'язано із широким залученням іноземного капіталу та інновацій, розвитком експортно-орієнтованих

видів промислового виробництва високої рентабельності, які отримують додаткові переваги внаслідок здешевлення землі і природних ресурсів, робочої сили та сприятливого інвестиційного і фінансового клімату.

Зародки промислових агломерацій є також в інших індустріально-аграрних країнах. Проте, вони перебувають лише на початкових етапах агломерування через недостатній рівень розвитку спеціалізації і кооперування виробництва, промислової кластеризації та комплексування.

Якісно інший тип являють собою промислові агломерації постіндустріального суспільства. В них максимально повно проявляються всі агломераційні переваги високорозвиненого концентрованого соціального середовища. Промислове виробництво в них витісняється з ядра агломерації до периферійної зони і розвивається там на засадах модульності, інноваційності, експортної орієнтованості, прогресовизначальності тощо. Основою для ефективного розвитку та концентрації промисловості в постіндустріальних агломераціях є високорозвинена фінансово-кредитна і банківська сфера, широко розгалужена ринкова інфраструктура та висококонкурентне середовище, потужна науково-дослідна діяльність, а також бурхливий розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, засобів транспорту і зв'язку.

Важливу роль відіграють також трудові ресурси постіндустріальної агломерації. Вони характеризуються виключно високим рівнем кваліфікації та спеціалізації праці, розширеними знанням, уміннями і навичками, заснованими на широкому використанні інформаційних технологій, значним інтелектуальним і творчим потенціалом (В. Іноземцев, Р. Крауфорд (R. Crawford), С. Крук (S. Crook), П. Ф. Друкер (P. F. Drucker), Ж. Еллюль (J. Ellul) та ін.). Розширений попит на промислову продукцію, який формується у високо-контактному, соціально-концентрованому середовищі агломерацій, також стимулює постійне зростання та вдосконалення виробничих потужностей. Тому, для детальної типології промислових агломерацій їх слід поділити на три підтипи: західноєвропейські, північноамериканські та азійсько-тихоокеанські і австралійські.

Західноєвропейський підтип промислових агломерацій сформувався в умовах обмеженості (або вичерпання) мінерально-сировинних і земельних ресурсів, історично сформованого урбаністичного середовища, високого рівня кваліфікації промислово-виробничого персоналу та активного впровадження інноваційних технологій. Серед них виділяються історично сформовані агломерації, а також ті, що формуються під впливом постіндустріалізму (ці два підтипи характерні для всіх постіндустріальних агломераційних утворень).

Північноамериканський підтип промислових агломерацій сформувався на базі значних фінансових ресурсів, кваліфікованого промислово-виробничого персоналу та широкого запровадження інновацій в галузі комп'ютерних, інформаційних і комунікаційних технологій, софтизації і серверизації виробництва. Для історично сформованих

агломерацій характерні модульність виробництва (на основі постфордизму), розвиток корпоратизації і ТНК (переважно, головних представництв), генерація ІТ і КТ, залучення ззовні мінерально-сировинних ресурсів глибокої переробки. Переважна їх більшість розміщена в Сполучених Штатах в районі Галфу, Каліфорнії та вздовж узбережжя Атлантики.

Останнім підтипом промислових агломерацій постіндустріального суспільства є азіатсько-тихоокеанський та австралійський. Вони сформувались як осередки високоінноваційного виробництва в умовах обмеженості земельних та мінерально-сировинних ресурсів. Якщо раніше провідними галузями господарства в них виступали мала високотехнологічна металургія, хімія і нафтохімія, матеріалоемне та працемістке машинобудування, то зараз ці галузі промисловості майже повністю витіснені з агломераційного середовища на периферію і розвиваються або поза його межами, або у віддалених окраїнних районах. Сучасні японські агломерації являють собою складний конгломерат технополісів, технопарків, наукових лабораторій, в центрі яких знаходиться крупне поліфункціональне місто – осередок кредитно-фінансової, банківської активності, адміністративних корпоративних функцій, центрів комунікацій, ІТ, комп'ютерних технологій тощо. Їх характерними рисами є виключно висока концентрація модульних підприємств на обмеженій території, вкрай високий рівень кооперування і комбінування в межах ТНК, переважна орієнтація на виробництво інформації, створення нових зразків техніки та розробки ультрасучасних технологій (переважно, в галузі ІТ, космосу, робототехніки, нано- та біотехнологій).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Запропонована нами класифікація промислових агломерацій країн світу є певною мірою науковим узагальненням теоретичних і практичних досліджень попередніх авторів та потребує більш детального уточнення і доповнення на матеріалах конкретних розрахунків. Однак, в силу своєї універсальності, вона має вагомое пізнавальне значення для подальшого аналізу сутності і характеру розвитку промислово-агломераційних утворень.